

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Θεωρητική πλαισίωση της κριτικής ανάλυσης του ρευστού ρατσισμού	15
<i>Αργύρης Αρχάκης, Ράνια Καραχάλιου & Βίλλν Τσάκωνα</i>	

Το εξειδικευμένο σώμα αντιρατσιστικών κειμένων TRACE

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ανιχνεύοντας τον ρατσισμό σε ένα σώμα αντιρατσιστικών κειμένων για μεταναστευτικούς και προσφυγικούς πληθυσμούς	51
<i>Αργύρης Αρχάκης, Ράνια Καραχάλιου, Βάσια Τσάμη & Αλέξης Λαζανάς</i>	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Διαμορφώνοντας την ψηφιακή βάση δεδομένων Wiki-TRACE: Μια εργαλειοθήκη ανίχνευσης ρατσισμού βασισμένη σε ένα σώμα αντιρατσιστικών κειμένων	127
<i>Κυριακούλα Τζωρτζάτου, Ράνια Καραχάλιου, Βάσια Τσάμη & Αργύρης Αρχάκης</i>	

Αντιρατσιστικές καμπάνιες

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Κατασκευάζοντας τον/την κατάλληλο/η Άλλο/η σε κείμενα θεσμικού αντιρατσισμού	167
<i>Γεωργιάνα Χαλάτση & Ράνια Καραχάλιου</i>	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Οι αναπαραστάσεις του/της ανεκτού/ής Άλλου/ης ως πολιτική διαχείρισης της ετερότητας	197
<i>Μαρία Ανυπέρη & Ράνια Καραχάλιου</i>	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Αναπαραστάσεις μεταναστών/τριών στην κυπριακή αντιρατσιστική εκστρατεία AWARE: Ο ελιτισμός ως μορφή ρευστού ρατσισμού	223
<i>Αναστασία Γ. Στάμου & Κωνσταντίνα Κατράνα</i>	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

«Η ΕΕ μας έδωσε ένα νέο ξεκίνημα»: Ρευστός ρατσισμός και συν-αίσθημα σε μια επιμελημένη αφήγηση μετανάστευσης	259
<i>Κορίνα Γιαξόγλου & Τερέζα Σπηλιώτη</i>	

Κοινοβουλευτικός/Πολιτικός λόγος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Ρευστός ρατσισμός σε κοινοβουλευτικές ομιλίες: Ένα κριτικό πλαίσιο ανάλυσης επιχειρηματολογικών συναγωγών	289
<i>Δημήτρης Σεραφής</i>	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Ουσιοποίηση στον κοινοβουλευτικό λόγο του ΣΥΡΙΖΑ και του ΜΕΡΑ25 σχετικά με τον Νόμο 4636/2019: Ρευστός ρατσισμός σε επιχειρήματα υπέρ των προσφύγων/ισσών	313
<i>Αντώνης Σαπουντζής</i>	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Μεταφορικές αναπαραστάσεις των προσφύγων/ισσών σε φιλοπροσφυγικές πολιτικές γελοιογραφίες	339
<i>Άννα Πιατά & Σταύρος Ασημακόπουλος</i>	

Ειδησεογραφικός/Ενημερωτικός λόγος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Αντιρατσισμός, ρευστός ρατσισμός ή εσωτερικευμένος ρατσισμός; Ανάλυση άρθρων από μεταναστευτική εφημερίδα	379
<i>Αργύρης Αρχάκης & Βίλλυ Τσάκωνα</i>	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Αφηγήσεις και ρευστός ρατσισμός: Εντοπίζοντας τον ρατσισμό σε μιντιακές αντιρατσιστικές αφηγήσεις	411
<i>Αργύρης Αρχάκης</i>	

Εκπαιδευτικός λόγος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Ο ρευστός ρατσισμός στο εκπαιδευτικό πλαίσιο: Κριτική ανάλυση στα γλωσσικά εγχειρίδια του γυμνασίου	445
<i>Βάσια Τσάμη & Ευδοκία Ρεβίθη</i>	

Επίλογος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Ρευστός ρατσισμός και αναστοχαστικότητα	477
<i>Σοφία Λαμπροπούλου</i>	
Βιογραφικά συγγραφέων	485
Ευρετήριο όρων	491

Εισαγωγή

Θεωρητική πλαισίωση της κριτικής ανάλυσης του ρευστού ρατσισμού

Αργύρης Αρχάκης, Ράνια Καραχάλιου & Βίλλυ Τσάκωνα

1. Εισαγωγικά¹

Το πρώτο πράγμα που μας έρχεται στο μυαλό όταν σκεφτόμαστε συνδυαστικά τον ρατσιστικό και τον αντιρατσιστικό λόγο είναι πως πρόκειται για δύο απόλυτα αντιτιθέμενους λόγους, πως ένα κείμενο μπορεί να εντάσσεται είτε στον έναν είτε στον άλλο λόγο, ποτέ και στους δύο ταυτόχρονα. Στο παρόν κεφάλαιο, επιχειρούμε να υποστηρίξουμε το ακριβώς αντίθετο, ότι δηλαδή ο ρατσιστικός και ο αντιρατσιστικός λόγος δεν διαφέρουν ριζικά, όπως θεωρείται ευρέως, αλλά βασίζονται, έστω εν μέρει, σε κοινές παραδοχές, αναπαράγοντας κοινές κοινωνικοπολιτικές πρακτικές και αξίες. Με άλλα λόγια, επιδίωξή μας είναι να αναδείξουμε ότι οι δύο αυτοί λόγοι δεν αλληλοαποκλείονται αυτόματα, αλλά εν πολλοίς συνυπάρχουν.

Προκειμένου να αντιληφθούμε αυτό το παράδοξο συγκλίνον έδαφος μεταξύ ρατσιστικού και αντιρατσιστικού λόγου, κρίσιμο είναι αρχικά να προσεγγίσουμε την έννοια *λόγος* με κριτικό τρόπο (βλ. Αρχάκης 2020: 28-33). Εκκινώντας από την παράδοση του Foucault (βλ. μεταξύ άλλων 1969/2017· 1980), ο *λόγος* (discourse) ή, ακριβέστερα, οι *λόγοι* (discourses) αναφέρονται σε νοηματικές παγιώσεις βάσει των οποίων επιτυγχάνονται, υπό συγκεκριμένη οπτική, «αναπαραστάσεις πτυχών του κόσμου» (Fairclough 2003: 124· βλ. επίσης Laclau & Mouffe 1985· Jørgensen & Phillips 2002: 25-26, 143). Επομένως, οι λόγοι δεν αντανακλούν παθητικά τη φυσική και κοινωνική πραγματικότητα (Fairclough 1992α: 3, 39), αλλά, σύμφωνα με την επιτελεστική προσέγγιση του

1. Το κεφάλαιο αυτό αντλεί από το άρθρο Archakis & Tsakona (υπό ετοιμ.) με κατάλληλες προσαρμογές για τις ανάγκες της παρούσας δημοσίευσης.

Μοσχονά (2005: 198-199), «συντελούν στη δημιουργία της», «‘κατασκευάζουν’ την πραγματικότητα που ‘αναπαριστούν’, η οποία, ακολούθως, δεν μπορεί να ‘νοηθεί’ ή να ‘σημανθεί’ παρά μέσω αυτών». Οι λόγοι λοιπόν «συνιστούν διαφορετικές απόψεις για τον κόσμο» (Fairclough 2003: 124), προσδιορίζοντας «διαφορετικούς τρόπους δόμησης περιοχών γνώσης και κοινωνικής πρακτικής» (Fairclough 1992α: 3· βλ. επίσης Johnstone 2002: 3· Cooke & Simpson 2012: 116· Στάμου 2014: 159· van Dijk 2021: 23). Οι διαφορετικοί μάλιστα λόγοι δεν βρίσκονται σε ισότιμες σχέσεις μεταξύ τους· μπορεί να βρίσκονται σε ανταγωνισμό, αλλά τελικά κάποιος κυριαρχεί, κατορθώνει την *ηγεμονία* (κατά Gramsci 1971· βλ. Fairclough 1992α: 91-96), δηλαδή γίνεται συναινετικά αποδεκτός, καταλαμβάνει κεντρική θέση και φυσικοποιείται.

Στις ενότητες που ακολουθούν προχωρούμε στη θεωρητική πλαισίωση του ρατσιστικού και του αντιρατσιστικού λόγου, αντλώντας αφενός από κριτικές προσεγγίσεις και αφετέρου από τα πεδία της Κοινωνιολογίας, της Πολιτικής Φιλοσοφίας και των Μετα-αποικιακών Σπουδών (ενότητες 2-3). Ιδιαίτερη έμφαση δίνουμε στις έννοιες *θεσμικός ρατσισμός* (institutional racism), *σιωπηρός ρατσισμός* (silent racism) και *καθημερινός ρατσισμός* (everyday racism) της Trepagnier (2010), οι οποίες υπογραμμίζουν τα θολά όρια μεταξύ ρατσιστικού και αντιρατσιστικού λόγου, καθώς και τη διάχυτη παρουσία των ρατσιστικών διακρίσεων και προκαταλήψεων στα σύγχρονα έθνη-κράτη (ενότητα 4). Από διαφορετική οπτική, αλλά κατ’ ουσίαν στο ίδιο μήκος κύματος, στην ενότητα 5 συναντούμε τον *σύγχρονο ρατσισμό* (contemporary racism· van Dijk 1992· 2000), ο οποίος μεταμφιέζεται σε αντιρατσισμό ή μη ρατσισμό, πειθαναγκάζοντας τους μειονοτικούς/μεταναστευτικούς πληθυσμούς να υιοθετήσουν και, εντέλει, να εσωτερικεύσουν τις πλειονοτικές συνήθειες και αξίες. Η μεταμφίεση του ρατσιστικού λόγου σε αντιρατσιστικό οδηγεί σε αμφισημίες, ερμηνευτικές αντιφάσεις και σημαντικές επικαλύψεις μεταξύ των δύο λόγων, φαινόμενο που ο Weaver (2016) αποκαλεί *ρευστό ρατσισμό* (liquid racism). Όπως δηλώνει και ο τίτλος του βιβλίου, η έννοια του ρευστού ρατσισμού καθίσταται κεντρική στην πραγμάτευσή μας (ενότητα 6). Τέλος, στην ενότητα 7, παρουσιάζουμε συνοπτικά τις θεματικές και τα μεθοδολογικά εργαλεία των εργασιών που περιλαμβάνονται στον τόμο, οι οποίες έχουν πρωταρχικό στόχο να προτείνουν τρόπους αναγνώρισης και διερεύνησης του ρευστού ρατσισμού σε ποικίλα κλειμενικά είδη που προσδιορίζονται άμεσα ή έμμεσα ως αντιρατσιστικά.

2. Ο ρατσιστικός λόγος

Ακολουθώντας τον van Dijk, προσεγγίζουμε τον ρατσιστικό λόγο ως «συγκροτούμενο από κοινωνικές πρακτικές διακρίσεων (...) και σχέσεις κατάχρησης

εξουσίας από κυρίαρχες, ομάδες, οργανισμούς και θεσμούς» (van Dijk 2008: 103· βλ. επίσης van Dijk 1991· 1992). Αυτές οι πρακτικές διακρίσεων και οι σχέσεις κατάχρησης εξουσίας εδράζονται σε «κοινωνικά διαδεδομένες και αρνητικά προσανατολισμένες νοητικές αναπαραστάσεις του Εμείς για τους/τις Άλλους/ες» (van Dijk 2008: 103)· σε αρνητικά δηλαδή στερεότυπα και προκαταλήψεις που «καταλήγουν στον στιγματισμό (problematization), την περιθωριοποίηση και τον αποκλεισμό» (van Dijk 2005: 3, 7· βλ. επίσης Trepagnier 2010: 1). Με άλλα λόγια, ο ρατσιστικός λόγος συγκροτείται από δύο συστατικά: το ένα αναφέρεται «στις ρατσιστικές κοινωνικές πρακτικές –κοινωνική διάκριση– και το άλλο στη ρατσιστική κοινωνική νόηση –προκαταλήψεις και ιδεολογίες– που υπόκεινται αυτών των πρακτικών» (van Dijk 2021: 2). Οι ρατσιστικές διακρίσεις και προκαταλήψεις, όπως υπογραμμίζει ο van Dijk (2021: 2), δεν είναι έμφυτες στα άτομα, αλλά αποκτώνται και αναπαράγονται κοινωνικά κατά τις καθημερινές διεπιδράσεις στο πλαίσιο θεσμών όπως η πολιτική, η εκπαίδευση και τα ΜΜΕ (βλ. επίσης Trepagnier 2010· Gounari 2022).

Κεντρική επιδίωξη του ρατσιστικού λόγου στον σύγχρονο δυτικό κόσμο είναι η κυριαρχία των εθνικών πλειονοτικών ομάδων σε όλα τα πεδία και τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής (van Dijk 2021: 1, 13, 76, 229). Όπως σχετικά παρατηρεί ο Μπαλιμπάρ (2017: 63), «ο ρατσιστικός και ο εθνικιστικός λόγος δεν απέχουν πολύ μεταξύ τους (...). [Ο] εθνικισμός προβάλλεται αν όχι ως μοναδική αιτία του ρατσισμού, τουλάχιστον ως καθοριστική συνθήκη της διαμόρφωσής του». Πιο συγκεκριμένα, ο ρατσιστικός λόγος αναγνωρίζει ποιος/α αποτελεί μέρος του εθνικού πλειονοτικού πληθυσμού και ποιος/α μέρος του μειονοτικού/μεταναστευτικού πληθυσμού.² Οι πλειονοτικοί/ές πολίτες είναι αυτοί/ές που ευθυγραμμίζονται με τις εθνοκρατικά προσδιορισμένες αξίες και 'επιβραβεύονται' ως μέλη της εσω-ομάδας αποκτώντας πρόσβαση σε κοινωνικά αγαθά και προνόμια (υγειονομική περίθαλψη, εκπαίδευση, εργασία κ.ά.). Οι μειονοτικοί/ές και οι μετανάστες/τριες (άτομα συνήθως μη λευκά ή/και μη ευρωπαϊκής/δυτικής καταγωγής) αποκλίνουν από τα εθνικά προ(σ)τάγματα, κατηγοριοποιούνται ως ακατάλληλοι/ες και ανεπιθύμητοι/ες Άλλοι/ες και βιώνουν κοινωνικούς αποκλεισμούς με σκληρές οικονομικές επιπτώσεις

-
2. Στο παρόν κείμενο δεν θεωρούμε σκόπιμη τη συστηματική διάκριση του όρου *μετανάστης/τρια* από τον όρο *πρόσφυγας/ισσα*. Είναι γνωστό ότι υπάρχει πλούσια και έντονη συζήτηση για τις τεχνικές/νομικές διαφορές των όρων αυτών. Αν, ωστόσο, η έμφαση εντοπιστεί στην *ανάγκη* κάποιων ανθρώπων να μετακινηθούν προς έναν τόπο για ποικίλους λόγους, τότε είναι πιθανόν οι τεχνικές/νομικές διαφορές μεταξύ των δύο όρων να μη θεωρηθούν ιδιαίτερα σημαντικές και τα κρίσιμα ερωτήματα και στις δύο περιπτώσεις να εντοπιστούν στον τρόπο υποδοχής, στο πώς δηλαδή νεοεισερχόμενοι/ες και 'γηγενείς' πλειονοτικοί/ές έρχονται σε επαφή και συνυπάρχουν (βλ. Αρχάκης 2020: 17, σημ. 2).

(Rodríguez 2000: 137· Golash-Boza 2016: 137). Εν ολίγοις, ο ρατσιστικός λόγος αρνείται στις μειονοτικές/μεταναστευτικές ομάδες τα κοινωνικά προνόμια που κατοχυρώνει για τις πλειονοτικές ομάδες εντός ενός έθνους-κράτους (van Dijk 2021: 3).

Έχοντας ως βάση τις παραπάνω θέσεις, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο ρατσιστικός λόγος αποτελεί βασικό εργαλείο του έθνους-κράτους για την επίτευξη του ιδανικού της εθνικής ομογένειας και, ειδικότερα, την επιβολή της μονογλωσσίας και της μονοπολιτισμικότητας. Ο Billig (1995: 130) επισημαίνει σχετικά ότι

[έ]να από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της νεωτερικότητας ήταν ζωτικής σημασίας για τη συγκρότηση των κρατών: η μη ανοχή της διαφοράς. Τα νέα κράτη έπρεπε να καταστούν πολιτείες με κεντρική διοίκηση, οι οποίες ισοπέδωσαν παραδοσιακές τοπικές, πολιτισμικές, γλωσσικές και εθνοτικές διαφορές.

Ως εκ τούτου, τα δυτικά έθνη-κράτη αποφεύγουν την ανάμειξη του πληθυσμού τους με γλώσσες και πολιτισμούς διαφορετικούς από τους εθνικούς, καθώς αυτή μπορεί να οδηγήσει στην υπονόμηση των κυρίαρχων συμβάσεων και κανονικοτήτων. Για να αποφευχθούν λοιπόν οι προοπτικές ανάμειξης πληθυσμών, πολιτισμών και γλωσσών, επιστρατεύεται συχνά ο ρατσιστικός λόγος (Wodak & Richardson 2013· βλ. επίσης Φραγκουδάκη 2013). Οι Kalantzis & Cope (2013: 167) αναδεικνύουν τον αποκλεισμό ως κεντρικό τρόπο «αντιμετώπισης της διαφορετικότητας» από τους εθνικούς θεσμούς, ώστε να επιτευχθεί η εθνική «φαντασίωση της ομοιότητας». Στο πλαίσιο αυτό, ο ρατσιστικός λόγος «πρεσβεύει την ανωτερότητα του επίσημου, εθνικού 'Εμείς' και εξηγεί τους φαινομενικούς λόγους για τους οποίους είναι ανεπιθύμητη η συμβίωση με 'εκείνους/ες τους/τις Άλλους/ες'». Επιπλέον, όταν η συνύπαρξη μειονοτικών/μεταναστευτικών ομάδων με την κυρίαρχη εθνική πλειονοτική ομάδα γίνεται σε πλαίσιο ρατσιστικά απειλητικό (δηλαδή υπό τον φόβο της έννομης/κρατικής ή παρακρατικής βίας) ή/και ρατσιστικά απαξιωτικό για τις πρώτες, τα μέλη τους είναι πιθανό να αναπτύσσουν αφομοιωτικές συμπεριφορές αποδεχόμενα τις αξίες, τις πεποιθήσεις και τις πρακτικές της πλειονοτικής ομάδας, οπότε ο ρατσιστικός λόγος επιτυγχάνει και πάλι τον στόχο του (Coates 1993: 7-8).

Συνοψίζοντας, στον σύγχρονο δυτικό κόσμο, ο ρατσιστικός λόγος συμβάλλει δραστικά στην επίτευξη του εθνικού ιδανικού της ομογενοποίησης εξοβελίζοντας ή αφομοιώνοντας τη διαφορετικότητα στη βάση της απαξίωσής της (βλ. επίσης Χριστόπουλος 2004: 346).